רצועית הגליל היא מין אנדמי לישראל ושונה מרצועית העיזים

אסף שיפמן, מושב מרחביה – asafshifman@gmail.com

==========

רצועית הגליל *Himantoglossum galilaeum* משתייכת למשפחת הסחלביים שהיא הגדולה והמפותחת במשפחות הצמחים בעלי פרחים, בת כ-800 סוגים וקרוב ל-30000 מינים. המוכרים מביניהם הם הסחלבים הטרופיים, שרבים מהם משמשים פרחי נוי. בעקבות מציאתה של **רצועית הגליל** בחרמון, מובא כאן תיאור מקיף של המין הגדל בישראל והיותו מין נפרד מ"**רצועית העיזים**" *Himantoglossum caprinum*. עד לאחרונה נהגו לכלול את **רצועית הגליל** בתוך מין זה, אך מחקר עדכני מורה על כך ש**רצועית הגליל** היא מין אנדמי שכנראה גדל גם בג'בל ברוך בדרום הלבנון וליד א-סאלט בירדן. הפרט אשר התגלה בחרמון שייך למין אנדמי זה. מעמדו האנדמי ומיקומו הדרומי ביותר בתוך הסוג **רצועית** מחזק את חשיבותו הביוגיאוגרפית ואת חשיבות השמירה עליו.

תיאור מורפולוגי

אברי הפרח בסחלביים

אברי הפרח זהים בכל מיני משפחת הסחלביים ומבחינים בהם בשלושה עלי עטיף חיצוני (הומולוגיים לעלי גביע), שווים פחות או יותר בגודלם, ושלושה עלי עטיף פנימי (הומולוגיים לעלי כותרת). אחד מעלי הכותרת השתנה, גדל, שינה את צבעו וצורתו והוא נקרא "שפית". השפית היא המאפיינת את פרחי הסחלביים. היא מצטיינת ברב-גוניות של צורות וצבעים, משמשת כמשטח נחיתה לחרקים הפוקדים את הפרח, והיא האיבר המותאם במיוחד למשיכת החרק המאביק ולביצוע תהליך ההאבקה. בכמה מהסוגים נמצא בבסיס השפית דרבן, ברוב הסחלבים (וגם **ברצועית הגליל**), הוא חסר צוף ותפקידו יפורט בהמשך. חלקי הפרח יושבים על שחלה תחתית אשר מתנפחת והופכת להלקט לאחר ההפריה. בבסיס השפית בתוך עלי העטיף החיצוני, המכונסים **ברצועית הגליל** בצורת קסדה, מצוי מעין

עמוד עלי שהאבקנים והצלקת התאחו אתו והם מהווים יחידה אחת, המכונה "עמודון" (איור מס.1). חלקו התחתון של העמודון הם עמוד העלי והצלקת, חלקו העליון הם האבקנים שהתאחו לאבקן אחד, בעל לשכה אחת או שתים. בלשכות צבורים גרגירי האבקה בגוש אחד הנקרא "אבקית". זו נשאת על עוקץ קטן הנקרא "זנבון", בבסיסו בלוטה דביקה התקועה בתוך "כיסון". המנגנון המיוחד הזה ייחודי לסחלביים והוא קשור לדרך האבקת הסחלביים על ידי חרקים שתתואר בהמשך.

תיאור רצועית הגליל

צמח עשבוני בעל **2** פקעות שורש, העלים 5 עד 9, אזמלניים, גדולים ורחבים, בדרך כלל רוב העלים יבשים בזמן הפריחה (איור 1). עמוד התפרחת חסון בגובה, (90-) 70-40 (-25) ס"מ מעל פני הקרקע, עמוד התפרחת נושא (50-) 30-10 פרחים. החפה אזמלני, ארוך מהשחלה לפחות בחלק התחתון של התפרחת. עלי העטיף החיצוניים הצדדיים אסימטריים ומחודדים בחלקם עליון, אורכם (15-)12(-9)מ"מ ורוחבם (6-) 5 (-4) מ"מ. עלה העטיף החיצוני המרכזי סימטרי, דמוי ביצה, אורכו (12-)9.5 (-7)מ"מ ורוחבו (6-) 4.5 (-4) מ"מ. עלי העטיף הפנימיים דמויי אזמל 10 מ"מ אורך 1 מ"מ רוחב ויחד עם עלי העטיף החיצוניים הם יוצרים מעין קסדה מהודקת בצבע ירוק-ורוד עם עורקים דקים סגולים עד ירוקים ושוליים בצבע חום-סגול. השפית תלת-אונתית בצבע אחיד ורוד בהיר עד סגול כהה. רוחב השפית כשהיא פרושה (10-) 6 (-4) מ"מ. האונות הצדדיות צרות, גלדניות, גלוניות בשוליהן ומעוקלות לעיתים כמו מגל, אורך האונות הצדדיות של השפית (12-) 6 (-1) מ"מ וצבען ירוק-חום עד חום-סגול. האונה האמצעית של השפית דמוית רצועה ארוכה ומפותלת (105-) 52 (-36) מ"מ מבסיס השפית ו-2 מ"מ רוחבה, צבעה ורוד-ירקרק, הרצועה מתפצלת בקצה לשתי לשוניות מחודדות מעין לשון נחש, אורך כל לשונית (15-) 5 (-1)מ"מ. בשלב הניצן הרצועה מגולגלת בתוך הניצן כמו קפיץ הנמתח לאורכו עם היפתח הפרח. הדרבן קצר, 4-7 מ"מ, גלילי עד חרוטי ומאונקל קדימה. צבעו ירוק-לבנבן. קיים מופע נדיר של חוסר בפיגמנט האנתוציאנין בפרח, שמתבטא בפרחים לבנים-ירקרקים.

איור 1. רצועית הגליל. 1- מבט כללי; 2- פרח, מבט מהצד; 3- עמודון, מבט מלפנים; 4- עמודון, מבט מהצד; התרשים מתוך זהרי וווד, 1975, זר פרחי בר מוגנים.

בית גידול ותפוצה

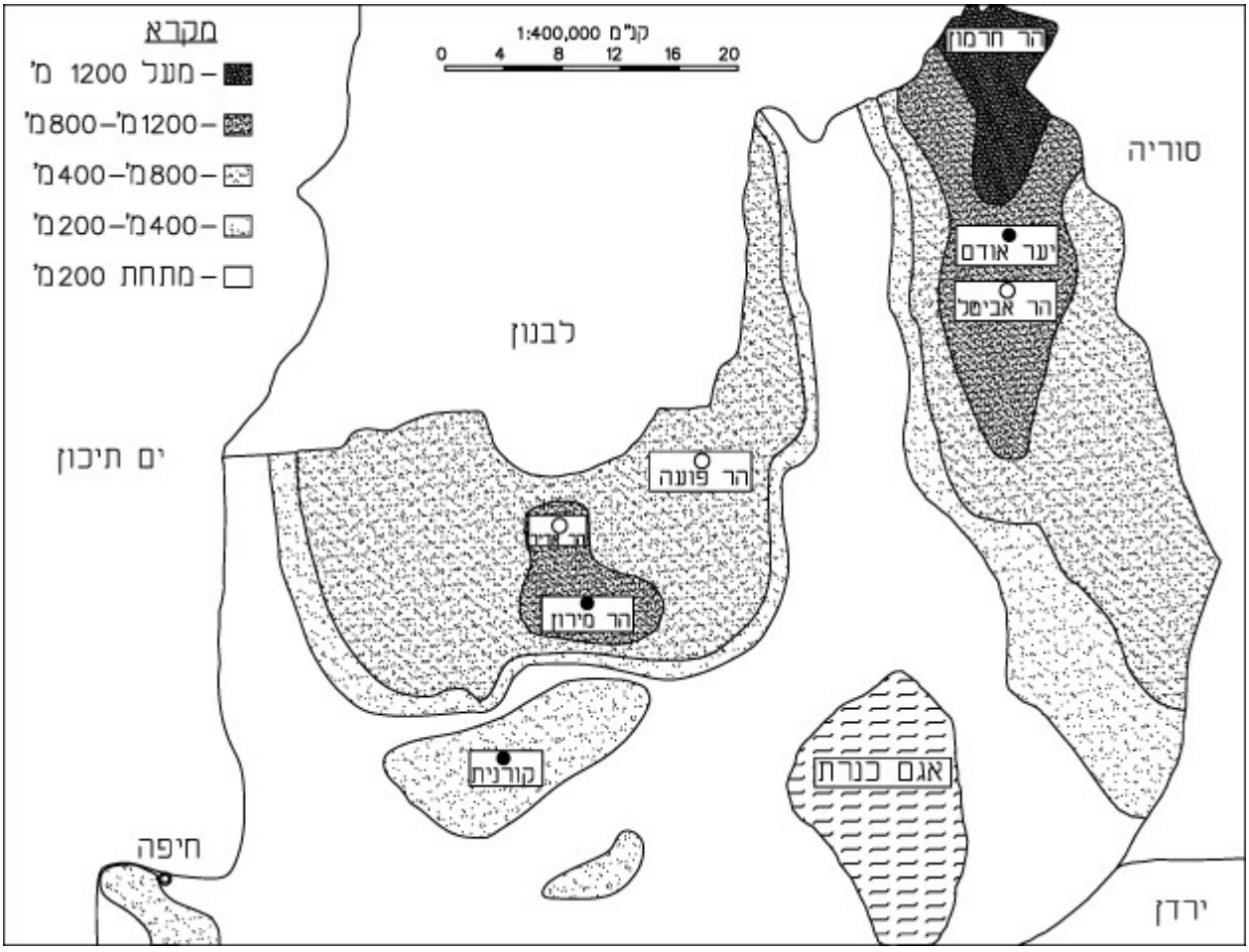
רצועית הגליל גדלה על קרקעות מגוונות כמו: טרה-רוסה, כתמי חוואר, קרקעות יער שחורות, טוף, מסלע בזלתי, בחברות צומח של בתות, שיחיות גבוהות (גריגות), שולי חורש וחורש ים-תיכוני דליל.

תפוצה בישראל: **רצועית הגליל** הייתה ידועה בישראל עד כה בארבעה אתרים (איור 2). האתר הגדול והחשוב הוא הר-מירון בגליל-העליון שבו נמצא הריכוז הגדול ביותר של **רצועית הגליל**. התצפיות מהר-מירון מתמשכות ברציפות החל משנות החמישים של המאה הקודמת ועד לשנת 2018. פסגת ההר היא בגובה 1200 מטר מעל פני הים, כמות המשקעים השנתית כ-1000 מ"מ גשם בממוצע. (ביתן&רובין, 1991: תחנת הר כנען) **רצועית הגליל** צומחת ברום שבין 850 ל-1200 מטר בדרך כלל במפנים דרומיים עד מערביים. על ההר עצמו אתרי **רצועית הגליל** אינם קבועים ולעיתים נעלמות אוכלוסיות מאתר שצמחו בו שנים (אולי בגלל הצללה) ומתגלות באתרים חדשים. בשנים האחרונות מתבססת אוכלוסיית **רצועית הגליל** לאורך צידי הכביש לפסגה בגובה 900 מטר.

האתר השני נמצא בגליל-התחתון ליד היישוב קורנית בגוש שגב בגובה של כ-450 מעל פני הים. התצפיות שם החלו משנות השמונים במאה הקודמת ועד לשנים האחרונות. **רצועית הגליל** נמצאת שם פחות או יותר באתר אחד, במפנה צפון-מזרחי. כמות המשקעים באזור היא כ-600 מ"מ גשם בשנה. האתר השלישי הוא בצפון רמת הגולן באזור יער אודם ליד מסעדה, במפנה מערבי עד דרום-מערבי, גובה מעל פני-הים כ-1000 מטר וכמות משקעים שנתית ממוצעת 1000 מ"מ. (ביתן&רובין 1991: תחנת צומת השריון) באזור זה מספר צמחי **רצועית הגליל** קטן ובסכנת הכחדה עקב רעיית בקר (כהן ושמידע, 1992).

האתר הרביעי הוא הר אביטל ברמת הגולן 1200 מטר מעל פני הים כ-10 ק"מ דרומית ליער אודם. יש שם אוכלוסיה קטנה של **רצועית הגליל** שצומחת בתוך הלוע (הכבוי) של ההר. הדיווח האחרון משם היה בשנת 2015 על ידי יעל אורגד.

ישנם מספר אתרים נוסף בהם דווח בעבר על **רצועית הגליל** אך בשנים האחרונות האוכלוסיות כנראה נעלמו מהם. האתרים הללו הם הר-אדיר בגליל-העליון ברום 1006 מטר כ-4 ק"מ צפון מערבית להר-מירון, הר-פועה בגליל העליון ברום 600 מטר כ-7 ק"מ צפונית-מזרחית להר-מירון, ויער אודם ליד הג'ובה הגדולה.

איור 2. תפוצת **רצועית הגליל** בישראל.. עיגול שחור מלא – אזורי תפוצה פעילים; עיגול ריק – אזורי תפוצה שמהם הרצועית כנראה נעלמה (שרטוט: צילה בן יוסף)

במאי השנה (16.5 2018) דווח על מציאת פרט אחד של **רצועית הגליל** ברכס ערער בחרמון בגובה 1650 מטר הפרט נמצא על ידי נוגן צברי בשלב של ניצני פריחה ו- 10 ימים מאוחר יותר צולם בפריחה מלאה על ידי חנן יחיאלי ויואל מלמד (ראו ידיעות בכלנית: רצועית הגליל התגלתה לראשונה בחרמון; רצועית הגליל פורחת עתה בחרמון וכן בסיכום השתלמות כלנית בחרמון 16-17.5.2018)

המציאה הזאת מעלה את מספר מיני הסחלבים הגדלים בחרמון (צפונה מנחל סער) ל-28 מינים שונים. בגליל העליון 26 מינים ובגליל התחתון 24 מינים. סך המינים ותתי המינים בישראל הוא 35, המספר כמובן לא השתנה עם גילוי הרצועית בחרמון.

רצועית הגליל מהחרמון, 28.5.2018, כל התמונות צולמו על ידי חנן יחיאלי ©

פריחה והאבקה

מועד פריחה

לפי תצפיות במשך עשרות שנים, **רצועית הגליל** פורחת מתחילת מאי עד אמצע יוני. מועד תחילת הפריחה הוקדם כ-15 ימים לפחות מהמועד בשנות ה-80 של המאה הקודמת שהיה סוף מאי עד אמצע יולי. ייתכן שהדבר קשור להתחממות הגלובלית.

ההאבקה

האבקת פרחים שנעשית על ידי חרקים היא עסקת "תן וקח" שבה החרק מבצע עבור הצמח האבקה, והצמח מציע לו גמול בצורת אבקה או צוף. **רצועית הגליל** אינה מציעה גמול לחרק המאביק, היא מחקה באופן כללי דגם של פרח צוף ב"תפאורה" כוזבת הכוללת משטח נחיתה (השפית), דרבן ללא צוף, צבע פרח המרמז על צוף ואולי גם ריח מפתה. החרקים מתפתים לנחות על השפית ולנסות למצוץ צוף מהדרבן, במהלך הפעולה נדבקת אל ראש החרק הבלוטה הדביקה עם האבקיות, החרק שלא מצא צוף מנסה פרח נוסף ובמהלך ניסיון המציצה נדבקות האבקיות לצלקת הדביקה של הפרח ומבוצעת האבקה.

המאביקים

במשך שנים לא הייתה ידועה זהות מאביקי **רצועית הגליל**. צורת השפית הארוכה

והמפותלת הצביעה על כך שהחרק המאביק צריך להיות בעל גוף ארוך וכבד (פיתול השפית מקנה לה חוזק בפני כיפוף והשפית אכן מחזיקה את עצמה אופקית לגמרי). בשנת 2015, בשני תאריכים שונים. נראתה דבורת בומבוס נוחתת על פרחי **רצועית הגליל** ותוחבת את ראשה לבסיס השפית היכן שנמצא הדרבן. אישי טלמון הצליח לצלם את האירוע. הבומבוס היא בעלת גוף כבד אך קצר שלא מתאים לדגם המוצע של גוף ארוך וכבד. יתכן שבמהלך האבולוציה היה מאביק עם גוף ארוך וכבד שנעלם.

דבורת בומבוס מבקרת בפרח של רצועית הגליל. צילם: אישי טלמון ©. 24.5.2015, הר מירון.

השמות

מקור השם העברי: רצועית – משום שהשפית דמוית לשון ארוכה כרצועה. הגליל – האזור בישראל שם תואר הצמח לראשונה.
מקור השם המדעי: Himantoglossum- לשון ארוכה כמו רצועה. galilaeum – גליל – האזור בישראל בו תואר הפרח לראשונה.

על הסוג רצועית וההבדל של רצועית הגליל ממינים קרובים

הסוג **רצועית** (*Himantoglossum*) מונה, נכון לעכשיו, למעלה מ-10 מינים שונים. המין שקשור לאזורנו, מזרח הים התיכון, ויש בו דמיון כללי ל**רצועית הגליל** הוא *H. caprinum*. שגדלה באנטליה בטורקיה. ליתר מיני הרצועית הגדלים במזרח אגן הים-התיכון (4-5 במספר) יש שפית מנוקדת ולפעמים גם שעירה בכתמי הניקוד; רוב שאר מיני הרצועית המינים מדיפים ריח עיזים ומכאן שם המין המדעי של המין הויקרי ל**רצועית הגליל** "caprinum" ; זהו כנראה הריח שמושך את החרקים למינים הללו. פירוט סיסטמטי וביולוגי על **רצועית הגליל** ניתן למצוא במאמר של שיפמן (Shifman, 2008).
ההבדלים העיקריים בין **רצועית הגליל** *H. galileum* לבין **ר.העיזים** *H. caprinum* הם בצורת הדרבן, בצבע השפית ובממדי אברי הפרח: ל**רצועית הגליל** דרבן מאונקל ושפית בעלת צבע אחיד, בעוד שלמין השני שפית שטוחה בצורת שק וצבע בהיר של מרכז השפית לעומת צבע כהה של השוליים. פירוט התכונות המורפולוגיות של **ר.הגליל** וטבלת השוואה עם ארבעה מינים קרובים של רצועית, נמצא אצל Shifman, 2008.נדגיש כי **רצועית הגליל** היא כרגע צמח אנדמי לישראל "על תנאי"; יתכן מאוד כי היא גדלה גם בדרום לבנון ובירדן אך אין בידינו מידע מהימן על כ
ך.

מימין ובמרכז – רצועית הגליל. צבע השפית אחיד והדרבן מאונקל. צילם אסף שיפמן ©
משמאל – רצועית העיזים (*H. caprinum*). הדרבן בצורת שק שטוח, השפית בהירה במרכזה. צילם: קרויץ (Kreutz), טורקיה, אנטליה, 14.6.2008
להגדלה – לחצו על התמונות

ספרות:

כהן ע ושמידע א 1992 ספר המידע האדום – צמחים נדירים בישראל, כרך א' – הצמחים הנדירים של הגליל העליון. רשות שמורות הטבע, החברה להגנת הטבע.

שיפמן א 1989 הסחלבים בישראל. הוצאת המחבר.

שמידע א פולק ג ופרגמן-ספיר א 2011 הספר האדום, כרך ב', רשות הטבע והגנים.

———————-

Shifman A 2008 *Himantoglossum galilaeum* (Orchidaceae), a new orchid in northern Israel. Journal of European Orchids. 40: 727-748.

תמונה בעמוד השער של כלנית

רצועית הגליל מהחרמון.

צילם: חנן יחיאלי ©

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: שיפמן א 2018 רצועית הגליל היא מין אנדמי לישראל ושונה מרצועית העיזים, כתב-עת "כלנית" מספר 5.

רצועית הגליל היא מין אנדמי לישראל ושונה מרצועית העיזים

==========